

ATSIMINIMAI

Jaunatvės svajonės. „Tėvynės varpai“

Knygnešiu profesionalu niekuomet nesu buvusi; teko tik kartais kaip akelai vištelei grūdelį sučiuoti. Kadangi pastebėjau, jog mūsų jaunoji, dabartinė karta veik nieko apie mūsų vargus ir kovas neišmano, tai tariuos ne pro šalį bus, atpasakojus ir tuos trupinius, kokius man teko gyventi.

Kada susipratau esanti lietuvė – pasakyti nemokėčiau. Mano tėvelių namuose visi lygiai buvo gerbiami, ar kas šiočia, ar kitokia kalba kalbėjo, ar kas plonos gelumbės drabužėlius dėvėjo, arba storo namų milo, ar kas Lietuvą laikė savo tėvyne, ar Lenkiją, arba dar kitokią šalį. Žinojome, jog esame lietuviai ir gyvename savo tėvynėje. Buvo dar žiūrima nedorėlių į namus neįsileisti, o dora pasižymėjusius pagerbti.

Taip, atmenu, kaip mus, vaikus, pašaukė tėvelis prie dabartinės kartos Vileišių tėvo. Petras Vileišis tada tebestudentavo. Tėvelis liepė su seneliu gražiai pasisveikinti, tardamas:

– Šis ūkininkas sugebėjo taip išauklėti savo sūnų, kad juo ne vien jo šeimyna džiaugiasi, bet ir svetimieji. Tokio sūnaus tėvas nusipelnė didelės pagarbos. Kažin ar aš kada tokios laimės iš jūsų sulauksiu?!

Antrą kartą, atmenu, tėvas atvedė mus prie apsilankiusio stačiatikių šventiko:

– Pagerbkite jį! Jis unitas... rankas kojas jam degino, sveikatą atėmė... Žmogus neišturėjo tiek kančių...

Buvau tada turbūt labai maža, nes šį šventiką atmenu kaip per sapną. Atmenu, kad iš pradžių jo baidžiausi, o paskui verkiau.

Tokių pavyzdžių buvo daug; paminėjau čia kelis, norėdama savo tėvelių namus ryškiai atvaizduoti.

Namie šnekėjomės lenkiškai. Nuo mažens gaudavau daug knygučių pasiskaityti; dauguma jų buvo lenkų kalba. Netrūko tačiau ir Valančiaus „Vaikų knygelės“. Su Vytauto, Kęstučio, Birutės, Gedimino, Jogailos, Kosciuškos asmenimis pasižinome, kai tik pradėjome galvoti. Dainą apie Birutę girdėjome veikiausiai dar lopšy.

Kai tik pradėjau daugiau išmanyti, tėvelis pateikė man visa, kas tik gražioje lenkų literatūroje buvo apie Lietuvą ir lietuvius.

Pabaigus man mokyklą, pirmą dovaną, kurią gavau iš tėvelio, buvo Petro Vileišio Peterburge leistos knygutės¹.

Tarp jaunų dienų svajų, karščiavimos, blaškymos, linksmybių ir darbų darbelių dažnai suskambėdavo tėvelio įspėjimas, lyg varpas, šaukiąs maldininkus bažnyčion:

– Atminkite, vaikai, jūsų pirmą pareigą tuo šviesos spindulėliu, kurį įgijote, dalytis su liaudimi! Kad jūs ir kažin kiek mokslo pasieksite, jei jūs nesuprasite, kad jūsų pareiga tarnauti liaudžiai, kad jūsų pareiga savo likimo neskirti nuo liaudies likimo, – jūs būsite ta sausa šaka, kuri anksčiau ar vėliau bus nukirsta arba pati nudžiūvus atkris... nuo liemens.

Toks nuolatinis priminimas, plaukiąs iš tėvo lūpų, kuris savo elgesiu duodavo mums gražiausią pavyzdį, be įtakos palikti negalėjo.

¹ Petras Vileišis (1851–1926) – inžinierius, visuomenės veikėjas. Norėdamas pralaužti lietuvių spaudos draudimą, stengėsi gauti teisę leisti lotynišku šriftu populiarias liaudžiai knygeles. Jam pavyko Peterburge išleisti 4 tokias knygeles (kitoms cenzūros komitetas nebedavė leidimo): *Apsakinieimas apie žiamia ir atmajnas ora* (1876), *Dvi labaj naudyngos sznekos ir trumpas pasakoimas apej jszkalas* (1876), *Jurgis Stefensonas. Pas mus ir kitur* (1877), *Jons ir Aniuta* (1877). Atgavus spaudą, 1904–1909 m. leido Vilniuje pirmąjį lietuvių dienraštį *Vilniaus žinios*.

Savo ilgame gyvenime mačiau daug žmonių ir daug gydytojų. Nemačiau tiesiog antro tokio, kurs sodiečių būtų buvęs taip mylimas ir gerbiamas, kaip mano tėvelis. Netrukus sukaks 20 metų nuo jo mirties, užtenka tačiau tos apylinkės senesnį žmogų prakalbinti, tėvelį priminti, ir pamatai, kaip kalbamojo veidas, lyg saulės spindulio paliestas, giedrijasi ir iš lūpų plaukia širdingo prisiminimo žodžiai.

Tiesa, tėvelis stengėsi ne vien kūną gydyti, bet tarnavo savo visuomenei (neskiriant luomų), kuo ir kaip galėdamas. Į tą darbą ėmė ir mane traukti dar labai labai jauną.

Kai buvau septyniolikos metų amžiaus, mokslus baigus, atsimenu, jog Joniškėly klebonavo kun. Petras Rimkevičius², nepaprastai inteligentiškas, ne fanatikas, truputį atsiskyrėlis, bet, geram nusiteikimui užėjus, mėgdavo gražiai padainuoti mūsų liaudies dainas. Jis ir padovanojo mums visą brolių Juškevičių raštų rinkinį.

Paskui turėjome kun. Antaną Bortkevičių³, irgi rimtą, protingą žmogų. Jis man daug pasakojo apie kunigą Jaunių, o jo sesuo Juozepa savo sidabriniu balsu kerėjo visus, dainuodama mūsų liaudies dainas, kurių mokėjo daugybę, ir tai gražiausių.

Su sodiečiais juk susidurdavome kasdien.

Visa tai pamokė mane mūsų liaudies sielą pažinti, pamilti, atskiriems žmonėms tai šiuo, tai tuo patarnauti, kitų rūpesčiu gyventi, tačiau svarbiausio pastebėti nepamokė.

Po caro Aleksandro II nužudymo ir Perovskaitės⁴ pakorimo ne sykį man šaudavo mintis galvon: ji buvo laiminga, paguldė galvą už savo tautos idealus. Ir nusiminusi atsidusdavau, sielos akimis žiūrėdama į savo šalies žmones, į tą margaplunksnį žmonių rinkinį, kur veik kiekvienas kitą giesmę giedodavo, kiton pusėn traukė... Kam čia atsidėti? Dėl kurių idealų kovoti?

Sunku man pasakyti, ar nuolatinis bendravimas su geriausių Europos rašytojų veikalais, ar vokiečių išeita mokykla – davė man rimtą sielos dėsnį. Juoktis, džiaugtis, gyvenimu džiaugtis, juokus krėsti draugystėje mokėjau gal ir daugiau kaip kiti, tiesiog jaunatvės ir giedros sielos stumiama, bet, palikusi viena, negalėdavau niekuomet nusikratyti sąžinės priekaištu: kam tas? kas iš to?..

Gal ir rimtų mokytojų balsas daug atsverdavo, nes dažnai mokykloje buvo man sakoma:

– Tu daugiau gali už kitas, atminti, tu ir gyvenimeturi daugiau už kitus nuveikti..

Ir griebiaus to veikimo karštai, degančiais nervais, blaškiaus... Žmonės gyrė, mylėjo mane... o sieloje man kaskart šalčiau, tuščiau.

Kalbėjau tuo reikalu su tėveliu; jis man vieną patardavo:

– Ieškok! Širdis turi kiekvienam jo gyvenimo takus padėti surasti. Nesišalink nuo darbo, kad ir menkiausio, nesišalink nuo žmonių.

Tikėjaus universitete rasianti raktą gyvenimo slėpiniui, likimas tačiau, kartus anų laikų išmokytos galvoti moters likimas, to rakto man pasigailėjo. Jutaus niekieno nesuprasta... Lengviau gyventi nuo to nepasidarė, nors tiesiog ieškojau progos kiekvienam, kurio vargą sužinojau, padėti, patarnauti. Bet perdaug žliba buvau, kad tą didžiausią mus slegiantį vargą paregėčiau.

Budrias sielos akis įdėjo man tik „Varpas“, o ypatingai Kudirkos „Tėvynės Varpai“.

Pirmus „Varpo“ numerius esu gavusi iš Juozo Dubikaičio. Nuo mažens jis buvo su mumis susidraugavęs, tai 1889 m., važiuodamas atostogų namo iš Uralo, iš darbų parvežė man tokį brangų kiškio pyragą. Jis tarnavo Petru Vileišiui, kuris tuo laiku rytų Rusijoje darbavosi, tiltus statydamas.

Nuo to laiko nebeteko man gyvenimo vairo ieškoti..

Juozas Dubikaitis nebuvo inteligentas. Piemenuku būdamas, ilgai sirgo, gulėjo tėvelio prižiūrime Joniškėlio ligoninėje. Toje ligoninėje Juozas labai nuobodavo. Jo liga, turi būti, nebuvo limpama, nes tėvelis atvesdavo jį su mumis žaisti. Mes buvome už Juozą daug jaunesni, tai jis pabūdavo mums

² Petras Rimkevičius (1842–1907) – Joniškėly klebonavo apie penkerius metus. Iš jo poetinių mėginimų yra išlikusios dvi dainos: „Širdinga ir laisvi tur būti giesmelė“ ir „Tykus buvo vakarėlis“.

³ Antanas Bortkevičius (1835–1894) – Joniškėlio klebonu buvo apie dešimt metų; draudžiamųjų lietuviškų laikraščių platintojas ir skaitytojas, rašinėjo pasakėčių ir šiaip eilėraščių (jų yra išspausdinęs J. Tumas *Tėvynės sarge*).

⁴ Sofija Perovskaja (1853–1881) – rusų revoliucionierė, aktyviai dalyvavusi teroristinėje narodovolcų kovoje prieš carizmą. Už dalyvavimą ruošiant pasikėsinimą prieš carą Aleksandrą II buvo nuteista mirti.

arkliu arba kitokius juokus krėsdavo. Pamilome mes jį visi, o jis visada, kai tik būdavo namie, nepamiršdavo ir vėliau mus lankyti.

Pirmieji lietuvių inteligentai. Vargai dėl „Varpo“. Kelionė į prūsus literatūros parvežti. Be reikalo išgąsdintos

Kitų susipratusių lietuvių inteligentų nepažinojome. Mūsų šeima kalbėjo lenkiškai, tai jei toks inteligentas ir pasipainiojo, veikiausiai jam nė į galvą neateidavo, kad mes tokio pat, kaip jis, nusistatymo.

Tuo atžvilgiu menu vieną atsitikimą, tipiską aniems laikams. Mūsų Jablonskio svainis d-ras Adomas Sketeris⁵, baigęs universitetą, laikė savo pareiga aplankyti vyresnį kaimyną kolegą, mano tėvelį. Tėvo namie nebuvo; turėjau aš priimti tą naujai iškeptą gydytoją. Kaip aniems laikams buvo priprasta, ėmiau jį kalbinti lenkiškai.

Mano svečias mik... mik..., kaip pas mus sakoma, grabalioja lenkiškus žodžius, ir kas žodis – ausis rėžianti klaida. Nė prasmes jo kalbos nesuvaikau. Ir man nejauku darosi, ir matau, kaip mano svečias vargsta. Suėmusi visą narsumą, tariau:

– Rusų kalba kalbėti man nesiseka, bet gal jums bus lengviau kitą kalbą vartoti, nekaip lenkišką?

– Tai jau geriau vokiečių, – atsako daktaras. Imame vokiškai šnekėti, bet daktarui ir čia ne ką geriau sekasi.

Mano laimei, netrukus grįžta tėvelis. Išbėgusi jo sutikti, šnibždu:

– Imkis savo svečią. Jis daktaras. Man su juo susikalbėti nesiseka.

Girdėjau, kaip abu daktaru tarp savęs rusiškai kalbėjosi.

Turėdama „Varpą“ rankoje ir jokių kitų patarėjų, išsirašiau jį paštu siuntinėti mano adresu uždengtuose vokuose, apdraustu siuntiniu.

Be to, visa mūsų šeimelė įsirašė į tilžiškės „Birutės“ draugijos⁶ narius. Džiaugėmės, gavę gražius narių bilietus; dar didesnis džiaugsmas būdavo, gavus „Varpo“ numerėlį. Tėvelis ypač mėgdavo klausytis, kada aš jam „Tėvynės Varpus“ skaitydavau.

Nebemenu, kiek ilgai naudojaus tuo keliu gaunamais spaudiniais. Vieną sykį tėvelis, pargrįžęs nuo ligonio iš Pasvalio (iš ten ėmėme paštą), šaukia mane į savo kambarį ir šnibžda:

– Prastai. Vyriausybė suodė, kokius tu laiškus gauni iš Prūsų. Vienas pašto tarnautojas (deja, pavardę užmiršau) perspėjo mane, kad, paskutiniam siuntiniui atėjus, buvo atkviestas šventikas ir kiti kažin kokie valdininkai iš Panevėžio. Visi drauge atplėšė voką ir, skaitydami raštus, piktinosi turiniu; tik ką nutarė – šiam valdininkui nepasisekė išgirsti.

Pagalvoję su tėveliu, nutarėm šį paskutinį gautą voką drauge su laikraščiu gražinti pašto viršininkui. Su tuo pašto viršininku buvo mūsų sutarta, kad jis apdraustą korespondenciją mums siuntinėtų drauge su pakvietimu, kurį mes antru atveju gražindavome su savo parašais. Mes gyvenome tada Joniškėly, o paštas buvo Pasvaly.

Sakyti, kad aš nežinojau, ką pasirašanti, imdama korespondenciją, nieku būdu negalėjau.

Pasistengiau kuo greičiausiai gražinti voką su laišku iš Linkuvos pašto stoties. Laiško turinys buvo maždaug šitoks:

„Kelis sykius rašiau Jums, prašydama nebesiuntinėti man iš Prūsų siunčiamo laikraščio, o gražinti atgal į redakciją. Nesuprantu, kodėl Jūs mano prašymo nepildote. Paskui redakcija reikalaus dar užmokėti už tą spaudinį, kuris man visai nereikalingas ir už kurį mokėti nė nemanau.“

Iš tolimesnės pašto stoties, pasipynus progai, nurašiau į Tilžę, kad siuntinėjimą sustabdytų.

Tuo veik ir pasibaigė visas įvykis. Susilaukiau tik iš pašto viršininko mandagaus paklausimo, be negalėčiau gražinti pirm gautų numerių. Atsakiau, jog išmėtyti, nebesurandu.

⁵ Adomas Sketeris (1859–1916) – gydytojas, pirmųjų lietuvių laikraščių bendradarbis. Dr. Baltušio slapyvardžiu paskelbė du vaizdelius: „Ant nakvynės“ ir „Vakaras Tilviko trobelėj“.

⁶ „Birutės“ draugystė, įsisteigusi 1885 m. Tilžėje lietuvybei Rytų Prūsijoje palaikyti, rengė vaidinimus ir rėmė spaudą.

Be „Varpo“ tačiau gyventi būtų buvęs per didelis sielai skurdas.

Kasmet tėvelis mane siuntinėdavo į pajūrį sveikatos stiprinti. 1900 metais nutariau traukti ne į Liepojos arba Rygos pajūrio vietą, bet į Palangą, į Prūsų pasienį, ir žiūrėti, ar nepasiseks man ten kurį kelią surasti literatūrai iš Prūsų gabenti.

Su manim nukeliavo dvi kaimynės dvarininkės, mokyklos draugės Marė ir Stepa Rušcicaitės (Marė paskui išėjusi už Norvaišio ir mirusi, Stepa už Montvilo, tebegyvena Vilniuje). Nusivežiau su savimi Kuršaičio gramatiką⁷, kad atsidėjus gilinčiau į jos slėpinius. Iš pradžių ir sekėsi ištisomis dienomis gulėti pušyne su knyga, pasitraukus nuo žmonių, jų pasilinksminimų ir įvairių ekskursijų.

Netrukus prieina prie manęs kažin kokia senutė, švariai apsitaisiusi, tik nepasipuošusi, ir taria rusų kalba:

– Matau jus vis vieną, nuo kitų atsiskyrusią; ir aš tokia pat atsiskyrėlė. Pasipažinkime. Drauge paskaitysime, pasišnekėsime. Bus ir vienai, ir antrai jaukiau.

Griežtai atsisakyti nuo tokios malonės, teikiamos vyresniojo žmogaus, nebuvo kaip. Senutė pasakė savo pavardę, kurios nenugirdau, padavė ranką. Aš tuo pačiu atsimokėjau, tik ėmiau teisintis, jog silpnai kalbu rusiškai.

– Užteks, – šypsosi senutė. – Iš karto matau, kad nėra taip prastai... O jūs dar jauna, su manim kalbėdama, labiau įprassite. Bus jums ir naudos.

Nuo tos dienos mažai teko su Kuršaičiu bičiuliuotis. Senutei skaičiau didelius, kaip paklodės, „Novoje Vremia“⁸ lakštus, šnekėjausi šiek tiek, bet, turi būti, nieko įdomaus, nes tų pašnekesių turinio nė krislelio nerandu atminty užsilikusio.

Praslinkus kuriam laikui, šita senutė ateina į pušyną jau nebe viena, tik su dviem sagotais siūlėtais palydovais, irgi nebejaunais vyrais.

Pasigūžiau, kiek tik galėdama, žemyn po savo guoliui parinkta pušimi, kad senutei būtų lengviau manęs nepastebėti, o man irgi parankiau jos nepamatyti. Bet mano gudravimas niekais nuėjo. Visa džiaugsmu spindinti, nepaprastai pasipuošusi, tikra grande dame*, kažin kokio linksmumo pagauta, atplasnėja prie manęs:

– Kelkitės! Ateikite pasižinti! Mano vyras su savo broliu iš Peterburgo atvyko. Nori į pažintį sueiti ir su mano jauna drauge.

Atsikalbinėjau nuo tos garbės, bet nepavyko. Su tais aukštais ponais man iš karto nejauku pasidarė. Jutau, kad ir seniems buvau ne jų pasaulio paukštis...

Kol jie Palangoj viešėjo, stengiausi nė į tą pusę neiti, kur jie sėdėdavo, kad nereiktų vėl daug nereikalingų ir tuščių, aristokratams įprastų, kalbų klausytis.

Kada senutė, užklupusi mane girioje, bardavo, kam nuo jų draugystės šalinuos, teisinausi, jog nenoriu trukdyti šeimai malonaus pasimatymo.

Šiaip man nuo sagočių besislapstant, mano buto šeimininkė, sena Palangos gyventoja, šnibžda man į ausį:

– Naudokis proga! Man pavesta jums pasakyti... suprask!.. slapta pasakyti... Niekam daugiau nė vampt!.. Kad naudotumeis proga.

– Kokia proga?! Kas pataria?! – klausiu nustebusi.

Šeimininkė man ir aiškina, kad mano senutė, girios pažįstama, tai generolienė Ozerovienė. Jos vyras, kur vaikščioja dabar su ja žaliu pamušalu švarku, tai generolas, pasienio sargybos viršininkas. Aš patinku visai Ozerovų šeimai; jie mane nepaprastai girią...

Net balsiai nusijuokiau:

– Giria?! Nebent todėl, kad jiems nelendu į akis.

– Nesijuok! nesijuok! – šokosi šeimininkė. – Visa girdėjau nuo karininko, pasienio stoties viršininko Vilkinio. Jis pats liepė man jums pasakyti, jog galite važiuoti į Prūsus ir gabentis iš ten, kas tinkama.

Jaunystė tuo ypač brangi, jog vyliaus nepatyrusi.

⁷ Tai 1901 m. gramatika: *Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis. Tilžėje 1901.*

⁸ *Novoje Vremia* – dešiniųjų sluoksnių rusų dienraštis, ėjęs Peterburge 1898–1917 m.

* Grande dame (pranc.) – puikioji, didžioji dama. (Red.)

Ir aš tada... Nė mintis man galvoj negimė, kad galėtų čia būti rusų valdininkų spąstai. Tuoj nurašiau į Tilžę, kad man atsiųstų spaudinių į Immerzatę (Prūsų pasieny smuklė) sugalvota pavarde, pareikalavimui.

Palūkėjus dar kokią savaitę, prikalbėjau savo abi kelionės drauges ir trečią Bromislavą Bilevičiūtę (dabartinę Milevičienę) važiuoti su manim parvežti lietuviškos literatūros. Visos trys mūsų šalies dvarininkės sielojosi dėl mūsų liaudžiai daromos nuoskaudos ir su mielu noru ėmėsi man padėti. Tiesa, visos trys buvo dar jaunos, o tuomet ir artimui daroma neteisybė didžiau širdį užgauna, nekaip jausmams atbukus.

Privažiavusios sieną, buvome karininko maloniai sutiktos ir kviečiamos užėti į jo privatišką butą. Mums toks pakvietimas pasirodė nelabai jaukus. Tik Bilevičiūtė, kaip nuolatinė Palangos gyventoja, pažįstama su vietos įpročiais, patarė tą pakvietimą priimti. Nuėjusios pasižinome su karininko žmona, jo vaikučiais, žmonos seserimi.

Vis valandos įkvėpimo vedama, pakviečiau visą šeimelę drauge su mumis važiuoti į Prūsus. Leido važiuoti tik vaikučiams su teta. Pašto vežimas didelis, tai, patogiai susėdę, iškeliavome.

Anais laikais Klaipėdos krašto smuklėse galima buvo gauti visokių gardėsių. Užsakėm išvirti šokolado, pripirkau saldinių ir ėmiau vaišinti visus svetelius. Bevaišindama ir besivaišindama, nubėgdavau į paštą, kuris buvo antrame trobos gale, paimdavau po pluoštą atsiųstų spaudinių, ir paeiliui apsikrovėm visos keturios tais raštais, slėpdamos juos po rūbais į tam tyčia paruoštus maišelius, kojines, kišenes, kad tik nebūtų matyti oro pusėje. Aišku, jog visa darėm, sargybos karininko svainei ir vaikams nematant.

Apsikrovusios, šokolado prisirsėbusios, savo svetelius pamylėjusios, grįžome pavakare... ne per daug ramia širdimi.

Stoty laukė mūsų jau viršininkas ir ėmė vėl kviesti pas save. Nesunku suprasti, kaip tas pakvietimas buvo mums... negaliu sakyti, kad nemalonus, bet... švelniausiai jį apibūdinant... nepatogus. Viršininko bute radome nemaža karininkų svečių ir gausiai visokių gardėsių apkrautą skobnį. Iki tam laikui neteko man niekuomet būti rusų karininkų draugystėje... o čia tie poneliai stengė mus linksminti. Tai ir turėjom leisti pro ausis visokius „malonumus“, kuriems, kitokioje būklėje esant, iš pirmo žodžio vėzdu kirstumėm per galvą (ne karininkams! tik jų malonumams). Buvome spiriamos ragauti ir vynelio, bet nuo to gardėsio lengviau pavyko atsikratyti.

Kaip jutaus tose vaišėse, apsikaišiusi draudžiama literatūra, rodo tai, jog iš susinervinimo pertraukiau stiprią auksinę grandinė, jungiančią antrąją per surakinimą. Mano draugėms jaučiau nebuvo.

Kaip uola nuriedėjo nuo krūtinės, kada supratau, kad jau galima ruoštis namo. Jau mums lipant į vežimą, viršininkas paklausė juokaudamas:

– Kuri iš panelių sunkiausia, tai aš pats padėsiu įlipti.

Už visas mus stambesnė buvo Bilevičiūtė, veikiausiai ir daugiau apsikrovusi. Tad narsiai sušuko:

– Man, man padėkite įlipti! Aš sunkiausia.

Po to laimingai sugrįžome į savo butą.

Tikiu tvirtai, kad nė vienam mus į vežimą lydėjusiam karininkui ir sapne nesisapnavo, ką šios merginos gabena iš Prūsų. Apie viršininką, su kuriuo dar ne sykį teko paskui susidurti, turiu pasakyti, jog buvo itin nuolaidus, į visokios rūšies šmugelį žiūrėjo pro pirštus, niekam nenorėjo tyčia daryti nemalonumų. Žmogus tik vietą savo brangino, ir kur jau per daug akiplėšiškai šmugelninkų elgtasi, ten ėmėsi ir griežtų priemonių.

Ir šiandien su juo susitikus, galėčiau jam tik savo širdingą ačiū pasakyti už elgimąsi su manim. Patarnavo jis švariam ir teisingam reikalui.

Šitai pasisekus gerą pluoštą literatūros namo parsigabenti, ėmiau kas vasarą traukti Palangon. Tik per pat Prūsų sieną nesiimdavau pati gabenti. Tas pirmas kartas per daug nervus užgavo.

Susipažinau, susidraugavau su Palangos žemaičiais, ir tie prirodydavo man šmugelninkų profesionalų, kurie užmokami mane tame žygdarby pavaduodavo.

Prūsų pasieny buvo anais laikais trys sargybos linijos. Tas sargybos linijas vadindavo kordonais.

Pirmas kordonas buvo prie pat Prūsų sienos, pro kurį man teko tada su savo draugėm dangintis, antras – už Kretingos, trečias – kažin kur dar toliau. Prie pirmo kordono buvo visi keliauninkai sulaikomi, pro antrus du – retas tik buvo kliudomas.

Dažnai lydėdavo mane į Palangą mano ištikima tarnaitė, visos mūsų šeimos branginama Karolina Pieželaitė.

Vieną ankstyvą rytą, jau mums namo traukti besiruošiant su draudžiamųjų spaudinių pundu, įbėga Karolina į mano gulimąjį ir kelia iš miego:

– Skubėk! Kelkis!.. Visas mūsų namas kareivių apsuptas.

– Kur raštai? – klausiu, iš susijaudinimo vos kvapą atgaudama.

– Kiek galėjau, susikišau į maišelius, kur ant savęs turiu.

– O kiti?

– Pasirūpinsiu... nebijok! Tik skubėk išeiti! Užkalbink... sulaikyk... Tarnaitės nežiūrės... Raiti, biesai, atjojo, zovada* lėkė... Tik prie mūsų sustojo...

Skubiai viršutinius drabužius užsimetusi, einu. Vienas mane ramina, kad niekas į mūsų butą nebeldžia. Išėjau į priėmimą, – žiūriu – patvory stovi keli kareiviai. Jie man nieko, aš jiems tuo didžiau nieko. Apsimetusi esanti labai rami, atsėdau priėmimo suoloje, žiūriu į ties manimi augančias kurhauzo sodnelio garbiniuotas medžių viršūnes, kareiviais lyg nesirūpindama, lyg jų stovėjimą savo namų patvory laikydama paprasčiausiu dalyku. Tik ausimi stengiuosi gaudyti ir mažiausią balselį. Tačiau ir mieste, ir aplinkui gamtoje tylu. Tik viena jūra, kaip paprastai, dūsauja slėpingai. Gal niūniuoja kokį himną vos tik patekėjusiai saulei karalienei ir žadina žmones dėtis prie savo rimtos ir gilios maldos?

Pasėdėjusi šitaip vėsiame pajūrio ryto ore ir nieko ypatingo nesulaukdama, žvilgterėjau vėl į patvorį, o ten – nė vieno kareivio, tarytum jų ten niekuomet ir nebūta. Rodosi, vien kažis koks piktas sapnas juos mums būtų čia parodęs...

Iš vietos gyventojų paskui sužinojau, kad čia pasienio sargybos kareivių dažnai daromi įvairūs manevrai. Ir be reikalo buvo mūsų išsigąsta.

Šnipų žabangos

Šiokiais ir kitokiais keliais man raštus gabenant, juos platinant, gyvu žodžiu raginant žmones susiprasti, tais laikais, kada visa šalis lyg miegoje miegojo, nepaliesta nė mažiausio rūpesčio dėl savo likimo, savo kultūros, viso ko, ką privalėtų branginti, dėl ko kovoti, mano veikimas paslaptimi likti negalėjo.

Netrukau pajusti turinti neprašytų globėjų, iš pasalų sekančių kiekvieną mano žingsnį.

Joniškėly, mums tiesiog pašonėj, buvo pradžios mokykla. Ten vyresniu mokytoju buvo Steponas Ošaklinskis su savo padėjėju, jaunesniu mokytoju Michailovu (vardo neatmenu; po Ošaklinskio mirties Michailovas vedė jo žmoną).

Sodiečiai, mokinių tėvai, dažnai mane perspėdavo, jog Ošaklinskis, išsišaukęs juos vienus prie savęs, neapsakomai mane biauėjo, net išsitardamas, jog tokius žmones, kurie taip eina prieš visus globiančią valdžią, kaip kad aš einu, – reiktų, išvedus į mišką, kulipka į kaktą pavaišinti.

Į akis šis ponelis buvo man kuo maloniausias, lenkėsi kuo žemiau, dėjosi esąs mano tėvelio geriausias bičiulis. Vieną sykį išdrįso net prašyti manęs paskolinti lietuviškų raštų pasiskaityti.

Aš nė akimis nesumirkčiojau, sakydama, jog labai man malonu jam patarnauti. Galiu duoti net visa, ką turiu, tik neilgam, nes ir kiti ima iš manęs tuos raštus skaityti.

Ir atgrūdau surišusi: visus Juškevičių veikalų tomus, Donelaičio Peterburgo leidinį, dar mažytes P. Vileišio knygytes.

Duodama šį ryšulį, mačiau jo raukšlėmis sujauktą veidą velniškai šypsantį.

Praslinkus kelioms dienoms, atvelka jis man knygas:

* Zovada – šuoliais. (Red.)

– Aš ne tokių norėjau...

– O kokių? – klausiu, apsimesusi nusistebėjimu.

– Hi... hi... hi... hi... – tik žvengia ponelis.

– Nesuprantu, ko jūs juokiatės?.. Man liūdna, kad mes, lietuviai, taip mažai raštų turime...

– Hi... hi... hi... hè... hè... – ir gilus man šio ponelio nusilenkimas pabaigė mūsų kalbą.

Šiaip nuo to mūsų neprašyto globėjo nei dieną, nei naktį ramumo neturėjau. Jis buvo ne tik dviklasės Joniškėlio mokyklos vedėjas, bet ir tėvelio vedamos ligoninės valdžios paskirtas ūkvedys (smotritel). Naudodamasis savo padėjimu, įsiverždavo ne sykį ir vidurnaktį į mūsų butą. O jei tėvelio namie nebūdavo (dažnai buvo prie ligonių vežiojamas), tai kažin kiek kartų atbėgdavo jo atsiklausti.

Apie jį žmonės kalbėdavo, jog jis buvęs katalikas, net mūsų tikybos seminarijos klierikas. Nors šiaip ne jis buvęs šnipavimo vairininku, bet tik jo padėjėjas Michailovas, kurs gyvena atsiskyrėliu. Karo pradžioje šis Michailovas su žmona išbėgo į Rusiją ir, kiek žinau, dar nesugrįžo.

Pakenkti man nė vienas jųjų nepakenkė. Gal dar ir gera padarė. Žinodama, jog dieną ir naktį esu tokių greta gyvenančių angelų sargų sergstama, išmokau atsargumo. Ir ne tik išmokau, bet ir išsitobulinau toje profesijoje, nors tas juk nervų neglostė, sveikatos nestiprino.

Ką čia apie Ošaklinskį ir Michailovą rašau, remiu žmonių kalbomis ir mūsų nusistatymu. Kitų davinų neturėjome. Su visais aplinkumos žmonėmis gyvenome gražiausiai, visi mano darbams prijautė.

Iš Kauno, iš švietimo direktoriaus raštinės, eidavo mokyklai ir ligoninei atskiri raštai, adresuoti pačiam gydytojui arba mokytojams. Be to, dar be vardo, tiesiog adresuota: ligoninės „kontora“. Tokiu adresu siunčiamus raštus atplėšdavo vis tiek kas, arba gydytojas, arba ligoninės ūkvedys.

Vieną tokį raštą mano tėveliui atplėšus, buvo rastas lapelis, kuriuo Kauno direkcijos mokytojams siunčiamas griežtas įsakymas šnipinėti ir tuoj vyriausybei pranešti, kas bent ką nelegaliai veikia.

Tėvelis šį atplėštą raštą įteikė Ošaklinskiui, sakydamas, jog, turi būti, direkcijos raštinė apsiriko adresuodama.

Ošaklinskis paskaitęs ėmė dūsauti:

– Šit... šit... pone daktare... šit ko šiais laikais reikalaujama iš mokytojų...

Tuos „reikalavimus“ teko man dažnai pajusti ir tik nepaprasto tėvelio populiarumo dėka, lig laiku gerų žmonių perspėtiems, pasisekdavo iš visų kilpų išsisukti.

Bet ne visuomet galėjau tiesiogiai kaltinti savo globėjus. Taip vieną sykį ateina man žinomas miestelio gyventojas ir atneša kažin kokį punda, įrištą į rusų laikraštį. Viršuje parašytos pieštuku dvi lotynų raidės.

– Man iš Mintaujos grįžtant, kažin koks ponaitis prašė tą pundelį nuvežti panelei ir paprašyti, kad palaikytumei, kol jis atvažiuos. Dabar jis laiko neturįs, po savaitės būsiąs, – sako man senis.

Pasirodė, man nesunku tą pundelį palaikyti, ir priėmiau lengva širdimi, daugiau apie visą atsitikimą nė negalvodama.

Vienai arba dviem dienom praslinkus, apsilanko pas mane mano draugė L. H[olmaitė]. Pamačiusi pundelį klausia, kas jame. Išgirdusi mano paaiškinimą, perspėja:

– Ar tu nežinai, kokios paskalos apie tave skleidžiamos?! Aš, tavo dėta, nė valandos to pundo nelaikyčiau. Pražudysi save... ir tėveliui tiek bus nemalonumų...

Iš pradžios juokiaus iš draugės per didelio, kaip man atrodė, atsargumo, tačiau, jos graudinama, nutariau panagrinėti pundo turinį:

– Jei nieko įtartino nerasime, turėsi pabūti liudininke, kad, tik tavo spiriama, ėmiaus svetimą siuntinį kratyti.

– Gerai! gerai! – juokėsi draugė, – pabūsiu liudininke. Juk visi žino, kokius laikus gyvename.

Atrišusios radome aršiausių, kokių tik teko matyti, raštpalaikių prieš valdžią ir prieš tikyba ir viso po daug egzempliorių.

Nusiminėm. Kaip tyčia tėvelio nebuvo namie. Su kuo pasitarti? Kas daryti? Nevidonai juk nesnaudžia, o kratos – nakties darbai. Galima buvo po minutės ir žandarų susilaukti.

Iš pradžių tarėm siųsti visa Panevėžio valstybės gynėjui bet, su kitais nepasitarus, nedrąsu... O

buvo jau vėlyvas vakaras. Sudeginti raštपालािकुस?.. Yra liudininkas, kad man įteikė... Kamantinėjimui nebus tada galo. Galų gale nutariau, suėmusi spaudinius, keliauti į kleboniją, prie klebono kun. A. Bortkevičiaus. Jis toks geras žmogus, nesupyks, kad aš jį veik nakčia sutrukdysiu.

Vežikui įsakiau arklius pakinkyti ir nukeliavau. Išklauses mane, klebonas sako:

– Valstybės gynėjui nusiųsti?.. Man atrodo, jog tuo daugiau sau pakenksi... nors šįkart apsiginsi.

– Kuriuo būdu pakenksiu? – klausiu nustebusi.

– O tokiu. Veiki čia viena pati. Jokių ryšių su kitais lietuviais veikėjais neturi. Esi, be to, dvarininkė. Anie, tavęs nežinodami, labai lengvai gali įtarti išdavus. Tokia dėmė, kad ir nekaltai prisegta, sunkiai nuplaunama.

Supratau, kaip brangus buvo man šis klebono patarimas. Toliau jis patarė vežikui arklius klebonijos arklidėje palikti ir, paėmus maišą su raštais, paieškoti kurioje aludėje man juos atvežusio senio, kurs veikiausiai girtuokliuoja, nes buvo žinomas girtuoklis – ir prie liudininkų mesti jam į akis visą šį turtą.

Vežikui puikiai pasisekė jo ekspedicija. Pagrįžęs juokėsi:

– Senis kratosi, ginasi... Jis, mat, nekaltas, nieko nežinąs... O aš jam prie visų žmonių papyliau raštus, tiesiai į akis rėždamas: „Panelė nei tavęs, nei tavo raštų matyti nenori...“

Aišku, tų raštų siuntėjo neatsirado. Tik daug metų praslinkus, teko seniui sunkiai susirgti ir atgulti tėvelio vedamoje ligoninėje. Prisipažino tada pats, nei klausiamas, nei prašomas, jog buvo čia pat miestely kažin kokių „guzikuočių“ pasamdytas tuos raštus man įteikti. Nesunku suprasti, kaip tėvelis tada bijojo, kad neįkliūčiau. Važiuojant paskui man į Palangą, kaskart reikalavo garbės žodžio iš manęs, kad literatūros su savimi nesigabėčiau iš Prūsų.

Pažintis su Bielinium

Ne per sunku buvo man tame garbės žody stovėti, nes, kažin kokių gerų vėjų atpūstas, atsirado Jurgis Bieliakas-Bielinis⁹, kurs gausiai aprūpindavo mane reikalaujamais raštais. Šnekėtis man su juo daug neteko. Mūsų namas stovėjo pavieškelėj. Be to, vis buvo pilnas svetimų žmonių. Bielinis visuomet skubėjo kuo greičiausiai iš mūsų išsinešdinti.

Tik vieną sykį ilgiau mane kamantinėjo, ar aš moku prancūzų kalbos ir ar neapsiimsiu važiuoti su juo į Belgiją ar į Prancūziją atstovauti mūsų tautai¹⁰. Daugiau nieko neaiškinu. Tokiu pakvietimu sunku man buvo pasitikėti, tuo labiau jog aš pati tada tik tiek teišmaniau apie tautos reikalus, kad reikia žmones šviesti ir žadinti juose tautišką susipratimą. Menu, tais laikais rašiau vienai draugei eilėrašį į albumą: „Ukochaj lud ten, co stoi jak urny mogilne“... * Jau iš to matyti, kaip miglota dar buvo man tada sąvoka „tautos reikalai“.

Mačiau, kaip mano knygnešys buvo nepatenkintas tokiu mano griežtu atsisakymu keliauti su juo, bet knygy, gerasis, nesiliovė man statęs.

Iš Joniškėlio mums 1901 m. į Puziniškį persikėlus gyventi, o paskui ir spaudą atgavus, Bieliaką-Bielinį pamečiau iš akių. Tik jau karo metu buvo jis pas mane apsilankęs: pasenęs, sublogęs, seną energiją praradęs, neaiškus, tik vis apie Lietuvos nepriklausomybę svajojās.

Netrukus vokiečių žandarai man atvežė parodyti jo raštą, jiems įteiktą. Raštas vokiečių kalba, matyti, jo paties, silpnai kalbos mokačio, sustatytas. Prižada vokiečiams padėti karą laimėti, jei jie leis lietuviams jam, Bielinium, prisiekti kaip karaliui.

Žandarai klausė manęs, gal aš pažįstu autorių, ir koks jis žmogus. Nuraminau juos, kad tas raštas jokios reikšmės turėti negali, nes žmogus, jį rašęs, man gerai žinomas, nesveikos galvos senelis.

Paprašiau dar, kad jie man šį raštą paliktų. Per d-rą P. Avižomį šį popierėlį įteikiau jo sūnui Kiprui,

⁹ Jurgis Bieliakas-Bielinis (1846–1918) – vienas iš žymiausių lietuvių knygnešių, stambios knygnešių grupės centrinis asmuo.

¹⁰ Jurgis Bielinis buvo nuvažiavęs į Prancūziją, ten viename lenkų susirinkime kalbėjo apie Lietuvą, reikalavo pripažinti jai nepriklausomybę etc.

* Pamilk žmones tuos, kurie taip laikosi, kaip kapų urnos...

seimo atstovui¹¹. Tikiuos, kad jam šis jo tėvo palikimas brangus kaip paskutinis tos stebuklingos saulės spindulys; saulės, taip skaisčiai švietusios jo tėvo, vieno karščiausių Lietuvos kėlėjų, krūtinėje.

Kretingos vienuolyne apsilankus. Nuotykis su pasienio sargyba

Duotąjį tėveliui garbės žodį iš Prūsų pačiai nebegabenti literatūros stengiausi visomis išgalėmis pildyti. Tačiau ne visuomet tiksliai pasisekdavo.

Taip jau mano kitur atpasakotas gabenimas po Palangos spektaklio ir dar vienas... ne tiek svarbus, kiek juokingas.

Negaliu pasakyti, kelintais metais nukeliavome į Palangą drauge su Jadvyga Juškyte. Veikiausiai jos pusbrolio kamendoriaus kun. Felicijono** Juškevičiaus prikalbintos, grįždamos namo, užvažiavome į Kretingą pasižinti su kun. Lialiu, kaip su susipratusiu veikliu lietuviu, patupdytu Kretingos vienuolyne¹².

Teko su juo kalbėtis tik zakristijoje, kur netrukus atsirado ir mūsų krašto, seniai man pažįstamas kun. Stakelė. Abu kunigai ėmė mus kalbinti imti iš jų literatūros. Aš gyniausi nuo tų raštų, kaip įmanydama. Kunigas Stakelė¹³ šaukė tačiau užsispyręs:

– Ko viešpats Dievas neapleis, to kiaulės nesuės!

Tiesą pasakius, didelis pavojus mums nebegrėsė, nes retas atsitikimas, kad keliauninkai būtų už Kretingos sulaikomi.

Šitaip prikalbinama, nes ir Juškytė prie kunigų prisidėjo, suminkštėjau. Sutikau, kad abi pasiimsime truputį knygų į kišenes. Dar žiūrėjome, kad kišenės prikimštos neatsikištų. Ir iškeliavome ramios.

Tais laikais, nuolat slaptai dirbdamos baudžiamus darbus, negalėjome turėti gerų nervų. Mano laimė buvo ta, kad susinervinusi darydavausi dar ramesnė, kaip paprastai, o apie Juškytę – neteko pasiteirauti.

Mums šitaip didelėje būdoje susėdus ir traukiant į Priekulę, į geležinkelio stotį, tuoj už Kretingos, pro kordoną važiuojant, prisistato du kareiviai ir sustabdo.

– Ką vežat? Iš kur važiuojat?

Aš imu ramiu balsu atsakinėti, o Juškytė iš susinervinimo juoku pasileidžia. Ima taip juoktis, kad ir mane užkrečia. Juokiamės abi nuoširdžiai:

– Cha-cha-cha ir cha-cha-cha...

Kareiviai, kad ir laikosi, bet irgi šypsosi.

Girdime, matyti, tolėliau už mūsų būdos stovinčio karininko balsą:

– Kas važiuoja?

Juškytė vėl:

– Cha-cha-cha...

Kareiviai atsako:

– Dvi moteri.

Girdime vėl karininko balsą:

– Mes galime jums daug nesmagumų padaryti.

Iš mūsų būdos skamba vėl:

– Cha-cha-cha...

Vėl karininko balsas:

– Ar senos, ar jaunos?

– Jaunos, – rėžia kareiviai.

Ir vėl:

¹¹ Kipras Bielinis (1883–1965) – dešinysis LSDP veikėjas.

** Autorės tekste: Vytauto.

¹² Feliksas Lialis, kunigas, sėdėjo Kretingos vienuolyne už slaptą lietuvišką veiklą.

¹³ Stanislovas Stakelė, kunigas, už slaptos mokyklos organizavimą ir draudžiamosios spaudos platinimą buvo dusyk ištremtas į Kretingos vienuolyną.

– Cha-cha-cha...

– Ar gražios?

Kaip koks nelemtas aidas iš būdos vėl skamba:

– Cha-cha-cha...

Kareiviai rėžia:čq

– Ničeho siebie... (nieko sau...)

– Tevažiuoja sau! – pasigirdo karininko balsas.

Šiaip be jokių ypatingų atsitikimų teko irgi kelis kartus vadinamojo Prūsų pyrago parsitraukti.

1928 m.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1: *Kristai*, parengė A. Žirgulyš, Vilnius: Vaga, 1966, p. 414–434, 751–752.